

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄС ЩОДО ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Перелугіна Р. В., Семенюк І. М.

Проведено компаративістський аналіз кримінального законодавства України та держав-учасниць Європейського Союзу щодо звільнення від покарання. Визначено види звільнення від покарання. Окреслено основні напрями вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність в зазначеній сфері. Наголошено на проблемах, які можуть виникати на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності, призначення засудженому покарання та його виконання. Кримінально-правові наслідки встановлення цих фактів регламентовані кримінальними законами як України, зокрема в межах інститутів звільнення від покарання та його відбування, так і законами зарубіжних країн. Здійснено аналітичний огляд літератури щодо поділу звільнення від покарання на види та досліджено підстави різних критеріїв, серед яких: ступінь наблизеності покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; ступінь обов'язковості застосування звільнення; наявність спеціальних обов'язків у засудженої особи; за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування; критерієм умовності/безумовності подальшої поведінки особи, звільненої від покарання. Вказано, що враховуючи різноманітність видів звільнення від покарання, встановлених у положеннях національних кримінальних законів, можна констатувати, що найвдалішим критерієм їх класифікації є стадія судового провадження, на якій вони можуть бути застосовані, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку. Наголошується, що у законодавствах держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, при чому лише одне з них передбачене у Кримінальному кодексі України: це звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 Кримінального кодексу України). При цьому доцільно звернути увагу на різну нормативно-правову оцінку одних і тих самих обставин.

Ключові слова: покарання, звільнення від покарання, види звільнення від покарання, законодавство держав Європейського Союзу, вітчизняне законодавство.

Perelyhina R. V., Semeniuk I. M. Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the EU states on the types of exemption from punishment

A comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the member states of the European Union regarding exemption from punishment was carried out. Types of exemption from punishment are defined. The main areas of improvement of the legislation of Ukraine on criminal liability in the specified area are outlined. Emphasis is placed on the problems that may arise at various stages of the implementation of criminal liability, the imposition of a sentence on a convicted person and its execution. The criminal-legal consequences of establishing these facts are regulated by the criminal laws of both Ukraine, in particular within the framework of the institutions of exemption from punishment and its serving, and the laws of foreign countries. A literary review of national and foreign legal literature was carried out regarding the division of exemption from punishment into types and the basis of various criteria was investigated, including: the degree of proximity of the punishment to the person who committed the criminal offense; degree of mandatory application of exemption; presence of special duties of the convicted person; according to the legal facts with which the legislator connects exemption from punishment and its serving; criterion of conditionality/unconditionality of further behaviour of a person released from punishment. It is indicated that, taking into account the variety of types of exemption from punishment established in the provisions of national criminal laws, it can be stated that the most successful criterion for their classification is the stage of the court proceedings at which they can be applied, namely, depending on the decision regarding the person of the guilty verdict. It is emphasized that the legislation of the EU states provides for various types of exemption from punishment, which can be applied to a person against whom a guilty verdict has not been passed and, accordingly, no punishment has been imposed, and only one of them is provided for in the Criminal Code of Ukraine: this exemption from punishment in connection with the statute of limitations of criminal liability (Part 5 of Art. 74 of the Criminal

Code of Ukraine). At the same time, it is advisable to pay attention to the different normative and legal assessment of the same circumstances.

Key words: *punishment, exemption from punishment, types of exemption from punishment, legislation of European Union states, domestic legislation.*

Постановка проблеми. У процесі реалізації кримінальної відповідальності виникають юридичні факти, що зумовлюють недоцільність призначення засудженому покарання. Процес встановлення зазначених фактів регламентовано кримінальними законами як України, зокрема в межах інститутів звільнення від покарання та його відбування, так і законами зарубіжних країн. Регламентація інституту звільнення від покарання у законодавствах держав-членів ЄС, на нашу думку, є перспективним напрямком наукового дослідження, адже сприятиме вдосконаленню положень кримінального законодавства України у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення питань звільнення від покарання зробили Ю.В. Баулін, В.А. Бадира, П.С. Берзін, В.М. Бурдін, О.П. Горох, Є.О. Письменський, О.О. Наумов, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, В.М. Куц, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Є.О. Письменський, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень проблем звільнення від покарання, деякі питання про застосування норм цього інституту кримінального права залишається не розв'язаними або недостатньо висвітленими, ґрунтуються на нормах законодавства, яке вже втратило чинність, або не відображають актуальних проблем регламентації звільнення від відбування покарання.

Метою статті є порівняльно-правове дослідження видів звільнення від покарання за кримінальним законодавством України та держав-учасниць Європейського Союзу.

Вклад основного матеріалу. У національній юридичній літературі поділ звільнення від покарання на види здійснюється на підставі різних критеріїв, серед яких:

1) ступінь наближеності покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) ступінь обов'язковості застосування звільнення;

3) наявність спеціальних обов'язків у засудженої особи;

4) за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування;

5) критерієм умовності/безумовності подальшої поведінки особи, звільненої від покарання.

Доцільно звернути увагу, що умовність/безумовність подальшої поведінки особи, звільненої від покарання як критерій класифікації також відображено у зарубіжній літературі. Наприклад, польський дослідник G. Gopiewicz у праці, присвяченій підставам умовного припинення кримінального провадження, також акцентує увагу на поділі видів звільнення від покарання на безумовні та умовні, до яких відносить призначення умовного покарання обвинувальним вироком суду та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [1, с. 19].

Деякі вчені розглядають окремі види звільнення від покарань як такі, що, не пов'язані із застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу. Зокрема, науковці відносять до таких видів звільнення від покарання:

1) у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України);

2) за хворобою (ст. 84 КК України);

3) у зв'язку із закінченням строків давності вчинення кримінального правопорушення або виконання обвинувального вироку (ч. 5 ст. 74, ст. 80 КК України);

4) в порядку амністії чи помилування (ч. 2 ст. 86, ч. 2 ст. 87 КК України) [2, с. 401].

Причому звільнення від покарань, які не пов'язані із застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу, розглядаються як квазізаходи кримінально-правового впливу – уявні заходи кримінально-правового впливу (характеру), які застосовуються у випадках, коли немає ані підстав для застосування заохочувальних заходів, ані підстав чи необхідності у застосуванні примусових заходів кримінально-правового впливу [2, с. 398]. Натомість звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-78 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України) – становлять заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, оскільки в основу їх законодавчого визначення покладена така поведінка особи, яка свідчить про можливість досягнення мети покарання без його виконання або відбування [2, с. 392].

Зазначені класифікації певною мірою змістовно пов'язані із класифікацією видів звільнення

від покарання, запропонованою Ю.М. Бауліним, яка, на нашу думку, є найповнішою:

1) за «ступенем наближеності» покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання;

3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання [3, с. 322].

Дещо відмінний підхід до систематизації видів звільнення від покарання запропонував О.П. Горох, який пропонує виокремити щонайменше такі її підсистеми:

1) у межах якої суд вирішує питання про застосування різних за ступенем суворості правових наслідків для засудженого видів звільнення від покарання:

– підсистема видів звільнення від покарання під час ухвалення вироку;

– підсистема видів звільнення від покарання під час виконання вироку (містить окремі, об'єднані в групи, види звільнення від покарання покарання, що застосовуються до початку відбування покарання; після початку відбування покарання; як правовий наслідок позитивного випробування);

2) за категорією засуджених, до яких застосовуються різні види звільнення від покарання, а саме:

– підсистема видів звільнення від покарання повнолітніх засуджених;

– підсистема видів звільнення від покарання неповнолітніх засуджених;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених вагітних жінок;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених жінок, які мають малолітніх дітей;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених військовослужбовців [4, с. 80-81].

На нашу думку, для цілей дослідження видів звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав ЄС найоптимальнішою є класифікація видів звільнення від покарання на підставі стадії судового провадження, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку:

1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування;

2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно виключно до особи, щодо

якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання;

3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання [5, с. 220; 6, с. 65].

Перевагою такого поділу, передусім, є універсальність його критерію, оскільки, на відміну від КК України, Загальна частина якого налічує 12 різновидів звільнення від покарання, кількість видів звільнення від покарання у кримінальних законодавствах країн ЄС, є незначною. Зокрема, це умовне засудження (пробація), умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, а виокремлення особливостей нормативно-правового регулювання у цій частині є винятком [6, с. 115].

Це обумовлює недоцільність запровадження складнішої класифікації видів звільнення від покарання. Зокрема, до видів звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України, ст. 53 КК Естонії) [7];

2) звільнення від покарання, накладеного у порядку кримінального судочинства, із призначенням адміністративного покарання (ст. 78а КК Болгарії) [8];

3) укладення угоди обвинуваченого або його представника з потерпілим, якщо протягом останнього року особа не звільнялася від кримінальної відповідальності або від покарання за вчинення умисного кримінального правопорушення та повністю усунула шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, або відшкодувала завдані збитки (ст. 48 КК Латвії) [9, с. 12];

4) вчинення злочину під примусом особою, яка є жертвою торгівлі людьми (ст. 48 КК Латвії) [9, с. 12];

5) вчинення особою кримінального правопорушення або менш тяжкого злочину через алкогольну, наркотичну, психотропну або токсичну залежність, якщо ця особа погодилася лікування від алкоголізму, наркотичної, психотропної чи токсикоманії (ст. 59 КК Латвії, ст. 20 КК Іспанії) [9, с. 12];

6) наслідки вчинення злочину є настільки важкими для особи, яка його вчинила, що призна-

чення покарання явно не призведе до виконання його завдань (§ 57 гл. 4 КК ФРН) [10, с. 136];

7) відмову суду від призначення покарання в разі повідомлення особою інформації, яка запобігла вчиненню іншого правопорушення (ст. 48 КК Латвії, ст. 61 КК Польщі) [9, с. 12];

8) звільнення від покарання при передачі особи на поруки (ст. 50 КК Естонії) [8, с. 71];

9) звільнення від покарання за надання допомоги при з'ясуванні обставин вчинення злочину чи виявленні злочинця (ст. 48 КК Латвії, ст. 50-1 КК Естонії) [8, с. 71];

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, відносяться:

1) умовне невиконання (незастосування) покарання (ст. 55 КК Латвії, ст. 75 КК Литви, ст. 47 КК Естонії, § 56 гл. 4 КК ФРН, ст. 43 КК Австрії, ст. 56 КК Хорватії, ст. 81 КК Чехії, § 43 КК Данії, ст. 132-29-132-34 КК Франції, ст. 65 КК Угорщини, ст. 28А КК Мальти, ст. 77dd КК Нідерландів, ст. 69 КК Польщі, ст. 50 КК Португалії, ст. 91 КК Румунії, ст. 94 КК Іспанії). Певним різновидом умовного невиконання покарання також є умовна заміна призначення покарання «громадським вироком» («*community sentence*»), передбачене гл. 8 КК Норвегії) [11, с. 15];

2) умовне невиконання покарання щодо неповнолітнього (ст. 66 КК Латвії, ст. 67 КК Литви, ст. 77ссa КК Нідерландів);

3) умовне невиконання покарання щодо військовослужбовця (ст. 482 КК Естонії, ст.ст. 335-336 КК Польщі);

4) умовно-дострокове звільнення від покарання (ст. 61 КК Латвії, ст. 55 КК Естонії, ст. 81 КК України, ст. 70 КК Болгарії, § 57 гл. 4 КК ФРН, ст. 46 КК Австрії, ст. 59 КК Хорватії, ст. 88 КК Чехії, § 38 КК Данії, ст.ст. 132-58, 132-59 КК Франції, ст. 38 КК Угорщини, ст. 15 КК Нідерландів, ст. 44 КК Норвегії, ст. 66 КК Польщі, ст. 90 КК Португалії, ст. 99 КК Румунії, ст. 88 КК Словенії, Акт про пробацію Мальти);

5) умовно-дострокове звільнення від покарання неповнолітнього (ст. 82 КК Литви, ст. 71 КК Болгарії);

6) вплив давності виконання обвинувального вироку (ст. 54 КК Естонії, ст. 62 КК Латвії, ст. 79 КК Болгарії).

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до вико-

нання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання за хворобою (КК Латвії, КК Литви, КК України, КК Естонії);

2) амністія та помилування, умови якої визначаються саме нормативно-правовим актом про амністію, з огляду на що її підстави не визначаються безпосередньо у кримінальному законі (ст.ст. 78, 79 КК Литви, ст. 83 КК Болгарії, ст.ст. 85, 87 КК України, ст.ст. 96-97 КК Словенії).

З викладеного вбачається, що у законодавствах держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, при чому лише одне з них передбачене у КК України: це звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України). При цьому доцільно звернути увагу на різну нормативно-правову оцінку одних і тих самих обставин. Так, якщо у ст. 53 КК Естонії закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою для звільнення від покарання, то відповідно до ч. 5 ст. 74 КК України закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою як для звільнення від кримінальної відповідальності, так і від покарання [12]. Також в ряді кримінальних законів країн ЄС ця обставина розглядається як юридичний факт, який виключає кримінальне переслідування, а не підстава для звільнення від покарання (наприклад, КК ФРН, КК Чехії, КК Данії).

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, найбільш поширеними є: призначення умовного покарання/умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), а також умовно-дострокове звільнення від покарання, яке закріплено у кримінальних законодавствах усіх держав ЄС. Проте, на відміну від КК України, у більшості кримінальних законів країн ЄС не виокремлюються окремі інститути звільнення від відбування покарання та умовно-дострокового звільнення від покарання вагітних жінок і жінок,

які мають дітей віком до трьох (семи років), які передбачені у ст.ст. 79 та 83 КК України). Також характерною ознакою кримінальних кодексів держав-членів ЄС є обмежена кількість положень про звільнення від покарання неповнолітніх осіб, що пояснюється тим, що зазначені питання регламентуються окремим актами (наприклад, КК ФРН, Хорватії, Чехії, Франції, Угорщини, Норвегії, Польщі) або здійснюються в межах інших правових процедур, не пов'язаних із призначенням та звільненням від покарання в межах кримінального провадження (КК Мальти, КК Іспанії). Також, на відміну від КК України, для кримінальних законів ЄС не є характерним виокремлення особливостей звільнення від покарання військовослужбовців, що також спостерігається у КК Болгарії та ст.ст. 335-336 КК Польщі, тоді як у інших державах – членах ЄС ці питання регламентуються окремим законами.

Необхідно констатувати, що види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, у кримінальних законах держав – членів ЄС, не є поширеними у кримінальних законах держав-членів ЄС. Зокрема, звільнення від покарання за хворобою (ст. 59 КК Латвії, ст. 76 КК Литви, ст. 52 КК Естонії, ст. 84 КК України) є скоріше винятком, оскільки у більшості кримінальних кодексів країн-членів ЄС така підстава не закріплена [12].

Також на відміну від КК України, у більшості країн ЄС амністія та помилування не передбачені безпосередньо у кримінальному кодексі, оскільки ці інститути здебільшого регламентуються Конституціями відповідних держав. Лише у кримінальних законах небагатьох держав-членів ЄС (ст.ст. 78, 79 КК Литви, ст. 83 КК Болгарії, ст.ст. 96-97 КК Словенії), як і в КК України, згадується амністія та помилування як підстави для звільнення від покарання, причому умови яких визначаються безпосередньо тим правовим актом, яким оголошено амністію чи помилування. Також законодавство окремих держав-членів ЄС, наприклад Великої Британії, взагалі не передбачає інституту амністії. Помилування ж розглядається як прерогатива голови держави [13, с. 147].

Висновки. Таким чином, враховуючи різноманітність видів звільнення від покарання, встановлених у положеннях національних кримінальних законів, можна констатувати, що найвдалішим критерієм їх класифікації є стадія судового про-

вадження, на якій вони можуть бути застосовані, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку.

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, можна виділити універсальні: призначення умовного покарання/умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від покарання. Натомість серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані лише до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, а також серед видів, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна констатувати різнобічний підхід до оцінки одних і тих самих обставин, які можуть розглядатись як підстава для звільнення від покарання у кримінальних законах одних держав, і підлягати оцінці в межах іншого інституту кримінального права.

Література

1. Goniewicz G. Przestanki stosowania środków związanych z poddaniem sprawcy próbie na gruncie kodeksu karnego z 1997 r. w ujęciu prawno-porównawczym. Kraków, 2018. (S. 392).
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право. Київ : Ваіте. 2014. 944 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. Харків : Право, 2015. С. 423-425.
4. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 697 арк.
5. Семенюк І.М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матер. Х Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне : Волинські обереги, 2020. С. 219-223.
6. Семенюк І.М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики*: матер. кругл. столу (м. Київ, 01 жовтня 2020 р.). Київ : Ліра-К, 2020. С. 62-66.

7. The Criminal code of the Republic of Estonia. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/04/Estonia_CC_amDec2017_en.pdf.

8. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/15686>.

9. The Criminal code of the Republic of Latvia. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/22937>.

10. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий. Universitätsverlag. Potsdam. 2021. 494 с.

11. Criminal Code of the Kingdom of Norway. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/eb/Norway_General_Civil_Penal_Code_1902_amended_2005-eng.pdf.

12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-II / Верховна Рада України. Зако-

нодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Назимко Є.С. Компаративістський метод дослідження інституту помилування. *Юридична Україна*. 2011. № 7. С. 79-85.

*Перелигіна Р. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права НАН України*

*Семенюк І. М.,
аспірантка
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*